

Tijdschrift

Juni 2003

Inhoud

Een Noord-Nederlandse
stoelklok met speelwerk

Empire pendules

Gegraveerde onderdelen in
een Friese stoelklok

Mijn vakantieavondst

De spillegang, praktisch
bekeken...

Klokkenroof te Zaandam

Themanummer 2003:
Getijden

Reizen

Museumnieuws

Verenigingsnieuws

Klokkenagenda

Prijs: € 7,50

Federatie op internet

Informatie over de opzet van de Federatie Klokkenvrienden en de verenigingen die tezamen de federatie vormen, is te vinden op:

www.Fed-Klokkenvrienden.org

Auteursrecht

Het is niet toegestaan artikelen of gedeelten daarvan of afbeeldingen uit TIJDSchrift over te nemen of te vermenigvuldigen zonder toestemming van de redactie.

Redactieadres "TIJDSchrift"

Mevrouw F.M.C. Plessen-Haagen
Van der Lekstraat 45
3341 GV Hendrik Ido Ambacht

Verantwoording

De Redactie van TIJDSchrift spant zich in om ingezonden kopij op inhoudelijke - waaronder technische en historische - juistheid te (laten) toetsen.

De auteur blijft echter verantwoordelijk voor de inhoud van zijn of haar bijdrage of artikel. Derhalve valt de inhoud van artikelen met naamsvermelding van de auteur, buiten de verantwoordelijkheid van de Redactie.

Bij de voorplaat:

Een onlangs ontdekte Noord-Nederlandse stoelklok met spelwerk waaraan op pag. 3 e.v. aandacht wordt besteed.

Federatie Klokkenvrienden

De Federatie Klokkenvrienden

is een samenwerkingsverband van:

- Vereniging van Vrienden van het Klokkenmuseum Schoonhoven
- Vereniging Vrienden Museum van het Nederlandse Uurwerk
- Dutch Section of the Antiquarian Horological Society
- Sectie Uurwerkherstellers van de Nederlandse Juweliers en Uurwerkenbranche
- Het Uurwerkgezelschap België

Bestuur:	namens:
E.H. Glasius, voorzitter	Schoonhoven
A.C.M. Bom-Dijkman, secretaris	MNU
P. van Gurp, penningmeester	NJU
P. Toek	MNU
Ir. K. Roscam Abbing	AHS
W. van Vliet, coördinator evenementen	Schoonhoven
E. Frature	België
Secretariaat:	1 Kieftenland 44 1906 WG Limmen
Betalingen:	Postbank nr. 7234958 i.n.v. penningmeester Klokkenvrienden, Rotterdam
Website:	www.Fed-Klokkenvrienden.org

Vereniging van vrienden van het Klokkenmuseum Schoonhoven

Secretariaat: M.G.H.A. de Graaff
O. van Göttschlaan 7
2082 HV Santpoort Zuid
023 - 5383401
e-mail: graafwerk@introweb.nl
Postbank nr. 2820594
i.n.v. Vereniging Vrienden

Vereniging Vrienden Museum van het Nederlandse Uurwerk

Secretariaat: A. Plstoor
Schout 7, 1625 BM, Hoorn
0229 - 232 459
Postbank nr. 3767920
i.n.v. Vereniging Vrienden MNU

Dutch Section Antiquarian Horological Society

Secretariaat: Ir. K. Roscam Abbing
Anna van Burenlaan 3
2012 SL, Haarlem
023 - 5292501
e-mail: k.roscamabbing@hccnet.nl

Sectie Uurwerkherstellers

Nederlandse Juweliers- en Uurwerkenbranche
Secretariaat: Koningin Julianalaan 345
2273 JJ Voorburg
070 - 3866248

Het Uurwerkgezelschap België

Secretariaat: Prof. P. van Rompay
Malcezenstraat 43
B-3020 Herent
0032-16-237150

Samenstelling TIJDSchrift

Redactie: E. H. Glasius
Ir. L.C.F. Plessen
Verzorging kopij: mevr. F.M.C. Plessen-Haagen
Advertenties: Ir. L. A. A. Romeyn
tel. 0341-254265
Druk: Drukkerij WC den Ouden bv
Vormgeving: DG Design BV/BNO

Advertentietarieven (excl. BTW)

Bij eenmalige plaatsing:
1/1 pagina, € 150 - 1/2 pagina € 100
Voor vier plaatsingen:
1/1 pagina € 175 - 1/2 pagina € 125
achterpagina € 500

Kleine annonces
(vraag en aanbod): € 12,50
te voldoen door toezending girobetaalkaart met tekst

De sluitingsdatum van het
volgende nummer is: 1 augustus 2003
De verschijningsdatum is: 26 september 2003

Een Noord-Nederlandse stoelklok met speelwerk

door: drs. E.J.B. Veldboer

Inleiding

Noord-Nederlandse stoelklokken met speelwerk zijn grote zeldzaamheden [1]. Hiervan zijn er uit de literatuur slechts een zestal bekend.

Vijf stoelklokken met speelwerk zijn uitgebreid beschreven door J. Zeeman in hoofdstuk 12 van zijn boek *"De Nederlandse stoelklok"* [2]. Eén van de door Zeeman, vóór restauratie, beschreven stoelklokken met speelwerk, toegeschreven aan Hendrik Hogenberg, is tentoongesteld in het Nationaal Museum van Speelklok tot Pierement te Utrecht en in de catalogus [3] van dit museum beschreven (zie afb. 1 en 2).

Drie van de door Zeeman beschreven klokken worden toegeschreven aan de Groningse uurwerkmaker Hendrik Hogenberg. Eén van deze klokken is in een eerder stadium ook in het *"Klokkenkijkboek"* van W.F.J. Hana summier aan de orde geweest [4]. De overige twee latere

stoelklokken worden toegeschreven aan de Friese uurwerkmakers Rinse Durks (ca. 1775) en Folkert Aleva (ca. 1850). Een zesde klok, beschreven in *"Groningse klokken en uurwerkmakers"* [5] door H. Bossink, heeft een aantal kenmerken, dat ook wordt aangetroffen bij uurwerken van Hendrik Hogenberg. De wijze waarop het uurwerk globaal is gebouwd, is echter sterk afwijkend van de door Zeeman beschreven "Hogenberg"-klokken. Een mogelijke maker van deze klok noemt Bossink niet.

Gezien het zeer geringe aantal overgebleven klokken is duidelijk, dat hier geen sprake is van een in de achttiende eeuw veelgevraagd uurwerk. Zeeman merkt terecht op dat het voor de hand ligt, dat de speelklokken het resultaat zijn van een speciale opdracht.

In dit artikel wordt aandacht besteed aan een nieuw-ontdekte Noord-Nederlandse stoelklok met speelwerk (de voorplaat). De behuizing, het uurwerk, het slagwerk en het

Afb. 1
Vooraanzicht van de klok uit het Museum te Utrecht [3].

Afb. 2
Zijaanzicht van de klok van afb. 1 [3].

speelwerk worden in dit artikel uitvoerig beschreven. Ook wordt een vergelijking gemaakt met de zes speelklokken uit de literatuur.

De kast en het uurwerk

De vorm van de vrij forse, originele eikenhouten achterplank en, met name, het later aangebrachte of vervangen getoogde dakje, doet Twents aan [6]. De hoogte van de stoel bedraagt 79 cm en de dikte van de plank is 23 mm.

Het uurwerk heeft een polychroom-beschilderde wijzerplaat met rozetten als hoekversiering. De cijferring heeft Romeinse cijfers. De urenwijzer is van messing en de minutenwijzer van ijzer gemaakt. De wijzerplaat is in het verleden opnieuw beschilderd.

Boven de wijzerplaat bevindt zich een ajour verguld-bronzen ornament met twee staande leeuwen, die een be kroond, ovaal heraldisch schild vasthouden.

Het uurwerk (zie afb. 3 en 4) heeft messing getorste stellingpoten met rechthoekige basementen en een dubbele ijzeren zolder. Alle vijf lagerstijlen zijn aan de zijkant van centerpunten voorzien, overeenkomend met de posities op de bodemplaat.

Het uurwerk heeft een verticale spillingang. Er is een ijzeren wisselmechaniek voor het slagwerk, dat een kwartierslag heeft en een "Hollandse" slagvariatie. Dit wil zeggen dat de uren ook op het halve uur voluit geslagen worden op een van de bellen van het speelwerk, (zie afb. 5).

Een signatuur is niet aangetroffen. Wel staan op het bronzen ornament boven de wijzerplaat de initialen "T.B.", mogelijk afkomstig van de gieter.

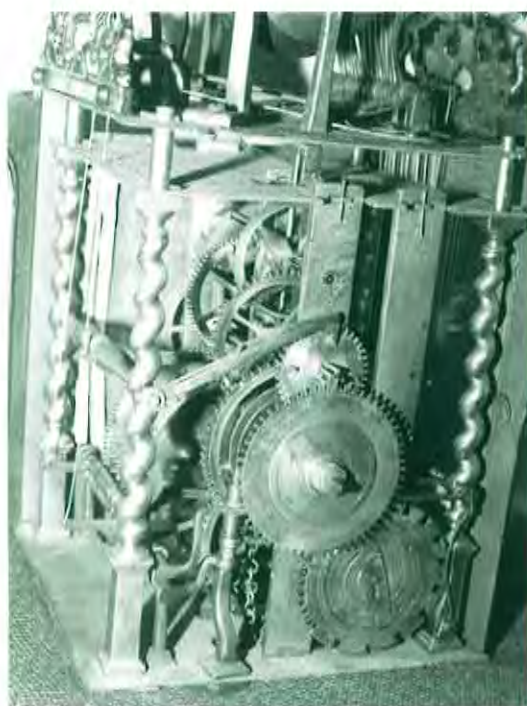
Er zijn geen aanwijzingen gevonden waaruit kan worden afgeleid dat de klok is samengesteld. Zowel het uurwerk als het speelwerk lijken compleet en origineel te zijn.

Het speelwerk

Voor het speelwerk (zie afb. 6 en 7) heeft, evenals bij de andere door Zeeman beschreven speelklokken, de constructie van een mechanisch carillon model gestaan. Zoals door Zeeman opgemerkt is de onnauwkeurige overbrenging van de metalen draadjes naar de hamers een nadeel van het torenuurwerksysteem. Het is niet eenvoudig om de hamers optimaal tegen de bellen te laten slaan.

Alle hamerassen en de 18 hamers zijn met Romeinse getallen gemerkt. De bellen zijn gemonteerd op een ijzeren stang, geheel van schroefdraad voorzien, die van voor naar achter over de bovenste zolderplaat loopt. De wals heeft een messing mantel met hierin bevestigd de pennetjes. Bij het draaien van de wals worden door de pennetjes de hamers gelicht. Tijdens het terugvallen van de hamers klinken de verschillende bellen. De omtrek van de wals is zo ingedeeld, dat het grootste deel is gereserveerd voor de melodie van het hele uur. Hoewel Spierdijk een aantal oude aria's noemt, is de melodie die deze stoelklok laat horen niet bekend [7].

Opvallende details van het speelwerk zijn:

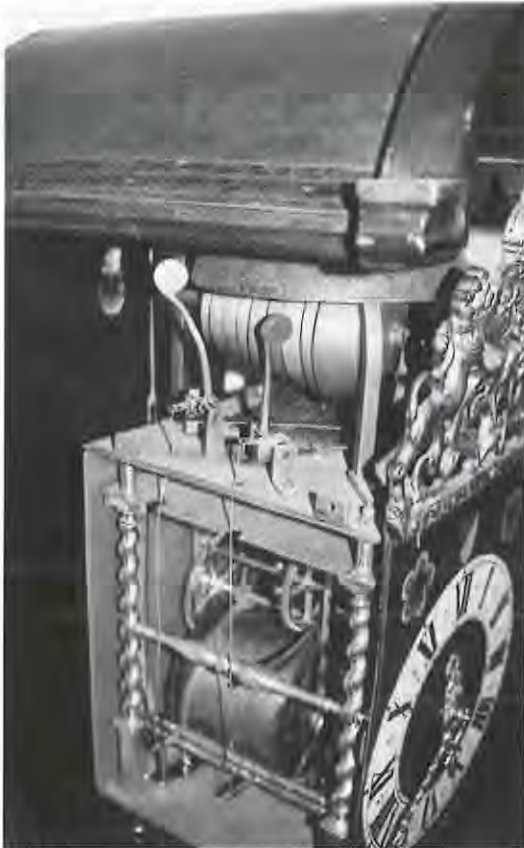

Afb. 3
Vooraanzicht van
het uurwerk.

Afb. 4
Zijaanzicht van
het uurwerk.

Afb. 5
De uurslag (links) en de halfuurslag (rechts).

Afb. 6
Zijaanzicht van het speelwerk.

De bijzonder gevormde veerkam (voor de hamers), de voetdelen van de belsteun, de galg en de belmoer (waarin kleine vijlkepen voorkomen).

Een vergelijking met andere Noord-Nederlandse speelklokken uit de literatuur

De beschreven klok heeft de grootste gelijkenis met de drie aan Hendrik Hogenberg toegeschreven klokken [2].

De ombouw van de klok komt in belangrijke mate overeen met de klokken die op pag. 207 en 209 door Zeeman beschreven zijn. Ook het loodornament van de klok op pag. 209 vertoont gelijkenis [2]. De voor Groningen karakteristieke, uitstekende cijferring ontbreekt echter.

De uur- en minuutwijzer van de klok op pag. 211 [2] vertonen ook overeenkomsten, met name de kunstig-gevijlde ijzeren minutenwijzer.

Ook de uurwerken van de drie beschreven klokken vertonen overeenkomsten. De globale opbouw van het uurwerk is gelijk aan die van de drie "Hogenberg"-klokken. Het gaande werk is hoog tussen de stijlen geplaatst (het grondrad iets boven het hart-rad van het slagwerk). Er is echter sprake

van een verticale spillegang in tegenstelling tot de horizontale spillegang bij de andere drie klokken. Deze klok heeft een aan de voorkant geplaatste sluitschijf, evenals twee van de drie Hogenberg-klokken. Ook de opbouw en bevestiging van de stijlen in grond- en bovenplaat lijken overeen te komen.

Wanneer de pilaarvormen met elkaar worden vergeleken, komen de basementen van de klok op pag. 208 nog het meest overeen. Deze klok heeft echter geen getorste stellingpoten.

Uit het overzicht van diverse Groningse pilaarvormen op pag. 74 en 75 van Zeeman, blijkt dat de getorste pilaar van de nieuwe speelklok wel degelijk voorkomt in Groningen (zie [2] afb. 21g).

Bij vier van de vijf door Zeeman beschreven stoelklokken met speelwerk heeft, voor de constructie van het speelwerk, het "torenuurwerksysteem" model gestaan. Dit systeem was zeker bekend bij Hendrik Hogenberg, omdat hij in de provincie en stad Groningen ook torenuurwerken met een carillon heeft gemaakt en gerepareerd [8].

Interessant is de overeenkomende vorm van de belhamers en de wijze van montage van de bellen.

Afb. 7
Het "klinkende"
gedeelte van het
speelwerk.

Tenslotte

Uit de beschrijving van de nieuw-ontdekte stoelklok met speelwerk en de vergelijkingen zou kunnen blijken dat we te maken hebben met een zeldzaam Gronings uurwerk. Naar alle waarschijnlijkheid in opdracht gemaakt door een meesteruurwerkmaker. Gezien de overeenkomsten met de drie klokken uit het boek van Zeeman, kan ook deze klok van de hand van Hendrik Hogenberg of uit zijn naaste omgeving afkomstig zijn. Bekend is, dat Hogenberg een gezamenlijke onderneming heeft gehad in Groningen met H. van den Wilgen [9]. De stoelklok zou dan rond 1725 - 1730 gedateerd moeten worden. Enige voorzichtigheid blijft echter geboden, gezien het feit dat tot nu toe bij geen enkel uurwerk een signatuur is aangetroffen. Er is echter geen sprake van massaproductie: Met veel liefde en vakmanschap krijgt iedere klok z'n eigen specifieke kenmerken!

Gaarne wil ik prof. dr. ir. C.A. Grimbergen van harte danken voor zijn waardevolle adviezen bij de realisatie van dit artikel.

Bronnen

- [1] KAMP, H VAN DER: "Klokken", uitgeversmaatschappij Antiek Lochem B.V., Lochem, 1992, ISBN 90-74213-02-2.
- [2] ZEEMAN, J: "De Nederlandse stoelklok", uitgeverij Van Gorcum, Assen/Amsterdam, 1978, ISBN 90-232-1416-1.
- [3] HASPELS, dr. J.J.L: "Automatische muziekinstrumenten", Catalogus Nationaal Museum van Speelklok tot Pierement, pag. 42-44, Tulp BV Zwolle, 1994, ISBN 90-801699-1-9.
- [4] HANA, W.F.J: "Klokkenkijkboek", uitgeverij Van Dishoeck, Bussum, 1971, ISBN 90-228-4239-8.
- [5] BOSSINK, H: "Groningse klokken en uurwerkmakers", uitgeverij De Graaf, Boekbinderij Raalte, 2000.
- [6] SELLINK, J.L: "Achterhoekse klokken en uurwerkmakers", ISBN 90-9003816-7.
- [7] SPIERDIJK, C: "Klokken en klokkenmakers", H.J.W. Becht's Uitgeversmij, Amsterdam, ISBN 90230-0249-0.
- [8] RIJKENS, L: Diverse artikelen in het blad "Christiaan Huygens", Jaargang 1933.
- [9] MORPURGO, E: "Nederlandse klokken- en horlogemakers vanaf 1300", Uitgeverij Scheltema & Holkema NV Amsterdam, 1970, ISBN 90-6060-006-1.

Empire pendules:

Het verhaal achter de gouden praal

door: P. van Leeuwen

Met de tentoonstellingen "Empire Pendules" te Zaandam, "Koninklijke Klokken" te Schoonhoven en de publicatie "Koninklijke klokken: Uurwerken in Paleis Het Loo" door dr. J.J.L. Haspels, lijkt dit jaar in het teken te staan van de belangstelling voor Franse pendules. Nadat Christiaan Huygens zijn naam had gevestigd in het Versailles van de zonnekoning Lodewijk XIV en horlogemakers als Isaac Thuret en Nicolas Hanet zijn slingerklok in Frankrijk gangbaar maakten, ontwikkelde zich uit de "pendule religieuse", de barokke tegenhanger van de Haagse klok, onder Lodewijk XV en XVI een grote diversiteit van pendules met in toenemende mate uitbundig versierde kasten. Aan het einde van de 18e eeuw vormden de ronde slingeruurwerkjes een betrouwbaar serieproduct, ondergebracht in sterke staaltjes van toegepaste kunst. Hoewel Napoleon de gilden afschafte, bereikte de metaalbewerking in zijn tijd juist een hoogtepunt. De fijne modellering, vuurvergulding en patineren van de seriematig vervaardigde Empire-pendules is ongeëvenaard. Het uurwerk lijkt evenwel een oneigenlijk excuus voor een propagandistische maskerade. Verwezen kritische cultuurfilosofen deze voorwerpen jarenlang naar het rijk van de misleidende kitsch, verzamelaars openden de deur voor een herwaardering.

Neoclassicisme

De opgravingen van Herculaneum (1738) en Pompeii (1748) en de publicaties van J.J. Winckelmann en Piranesi deden de belangstelling voor de klassieke Oudheid herleven. Het neoclassicisme vormde het voertuig voor verlichte ideeën over mensbeeld, maatschappij-inrichting en esthetiek. Tegen deze achtergrond tekende zich ook de Franse Revolutie af. Met de neergang van het *Ancien Régime* ontwikkelde zich een republikeinse gezindheid en een architectonische vormtaal gebaseerd op strenge, platonische principes. Bepalend voor de politiek en esthetiek van het eerste kwart van de 19e eeuw was het optreden van een man die zich, in navolging van Augustus (de grondlegger van het Imperium Romanum), ontpopte van een ambitieuze veldheer tot een megalomane alleenheerser. Tijdens zijn

Italiaanse en Egyptische veldtocht onder het *Directoire*-bewind leerde Napoleon Bonaparte de Romeinse blauwdruk onderscheiden voor zijn imperialistische machtsaanspraken, alsmede de huisstijl voor zijn heerschappij. Zoals Augustus de antieke Griekse kunst en cultuur tot model koos, baseerde Napoleon zich op het Romeinse voorbeeld.

Krijgsbuit

Klassieke krijgsbuit moest de aanspraken van de aankomende dictator kracht bijzetten. In triomftocht werden antieke schatten als de marmeren Laokoongroep, de Apollo Bêvédère of de riviergoden Tiber en Nijl uit het Vaticaan en de bronzen Brutuskop en de Doornuittrekker uit het Capitool, naar Parijs gevoerd. De bronzen paarden van de San Marco te Venetië moesten de neoclassicistische Arc de Caroussel bekronen die door de hulsarchitecten Percier en Fontaine, naar voorbeeld van de Romeinse triomfboog van Septimus Severus, tegenover het Louvre werd opgetrokken. In het Louvre werd het Musée Napoleon geopend waar de genoemde sculpturen tezamen met het leeuwendeel van de Collectie Borghese, waaronder de krijgshaftige Ares Borghese en Borghese Gladiator, werden opgesteld. Deze collectie vormt nog altijd de basis van de collectie klassieke beeldhouwkunst van het Louvre. Evenals Augustus sleepte Napoleon een Egyptische obelisk naar zijn eigen regeringscentrum als blijk van de inlijving van dit land. Eén van de obeliskken die Augustus meevoerde naar Rome deed dienst als reusachtige zonnwijzer, gewijd aan de zonnegod Sol/Apollo, de beschermgod van de keizer. De zuil werd opgericht tegenover de Ara Pacis, een altaar dat de Romeinse Vrede moest markeren. De Romeinse zuil van Trajanus stond model voor de Parijse Colonne Vendôme, volgens zeggen gegoten uit buitgemaakte kanonnen. Zelfs de toegepaste kunst stond sterk in het teken van de oorlogsretoriek, zodat de napoleontische propaganda valt af te lezen aan stoffering en meubilering. Er verschenen complete veldtentkamers met lampen in de vorm van pijlenkokers, taboeretjes in de vorm van trommels en pendules in de vorm van krijgstrofeeën.

Word bestuurslid

Geïnteresseerd in klokken maar alleen actief als verzamelaar of zelfbouwer? Wel gemotiveerd om nog wat anders op klokkengebied te doen? Dan is er nu een unieke kans om nauw betrokken te worden bij het bestuur van een klein (maar fijn) museum en de organisatie van tentoonstellingen.

In het bestuur van het Museum van het Nederlandse Uurwerk (MNU) te Zaandam is plaats voor een nieuw bestuurslid. Verwacht wordt enige kennis van (Nederlandse) klokken, maar vooral enthousiasme om bij te dragen aan het functioneren van het Museum. Het Museum heeft een belangrijke periode achter zich, waarin het bestuur en de leiding er in geslaagd zijn te voldoen aan de kwaliteitseisen voor het certificaat "Geregistreerd Museum".

De komende periode is het beleid gericht op verdere vergroting van de bekendheid van het Museum en verhoging van het bezoekersaantal. Uiteraard wordt ook aandacht geschonken aan versterking van de financiële basis en uitbreiding van de collectie. Zoals bekend beschikt het MNU al over een aantal topstukken uit de vroege geschiedenis van de Nederlandse klok.

Het bestuur vergadert een aantal malen per jaar in het Museum aan de Zaanse Schans te Zaandam.

Wie dit alles aanspreekt, kan contact opnemen met de voorzitter van het bestuur van het Museum, de heer C.A. Grimbergen (0294 - 281923).

Veiling bij Sotheby's te Genève:

Een horloge voor 2 miljoen Zwitserse Francs

De laatste veiling van horloges bij Sotheby's in Genève, op 13 mei 2003, heeft recordopbrengsten laten zien. Ter veiling kwam onder andere een *Patek Philippe "Simple Calendar Calatrava"* uit 1929, waarvoor meer dan 2 miljoen Zwitserse Francs (ca. € 1.360.000,-) werd betaald. Het was het duurste polshorloge dat ooit door Sotheby's is geveild. Koper was een particulier Zwitsers museum. Dit horloge, met een verzilverde wijzerplaat en gouden cijferrand, heeft aanduiding van de maanfasen bij de XII. Het komt voor in alle publicaties over Patek Philippe.

De opbrengst is overigens bescheiden als die wordt vergeleken met de opbrengst van

een zakhorloge, eveneens van Patek Philippe, dat in 1999 voor 16 miljoen Zwitserse Francs werd afgeslagen. Dit zakhorloge was afkomstig uit de bekende verzameling van het Time Museum, die inmiddels deels is verkocht.

In totaal kwamen er op de veiling van 13 mei, 69 bijzondere horloges onder de hamer, die gezamenlijk 5,5 miljoen Zwitserse Francs opbrachten.

Motieven

Aan de vooravond van het *Empire* (1804-1814) kende de *style Directoire* onder meer een voorliefde voor voorstellingen van geïdealiseerde Indianen en Afrikanen, waarin de "nobele wilde" uit het werk van Rousseau valt te herkennen. Daarnaast ontketende de, tijdens de Egyptische veldtocht opgetekende, lijvige "Description de l'Égypte" een ware egyptomanie met obelisk en sfinxen als meest in het oog springende motieven. De recente bezichtiging en opgraving van Romeinse ruïnes te Rome en Pompeii leidde tot de definiëring van de *style Empire*. Pompeiaanse driehoeken werden nagebootst als standaards voor waskommen. Aanligbedden raakten in de mode als "Recamiers" (naar het beroemde portret van Madame de Recamier door J.-L. David). Het meest geliefde decoratiemotief, de kronkelende acanthusrank, werd rechtstreeks nagebootst van de reliëfs rond de Ara Pacis, die de vruchtbaarheid van de Romeinse Vrede moesten verbeelden. De zwaan, bij Augustus symbool voor Sol/Apollo, werd het geliefde motief van keizerin Josephine. Als embleem van zijn nieuwe keizerrijk koos Napoleon het wapenschild van het Imperium Romanum: De gevleugelde donderkeil met gekruiste bliksemschichten, het attribuut van de Romeinse oppergod Jupiter.

Helden

De expositie "**Empire Pendules; gouden praal met een verhaal**" toont een representatieve collectie beeldenpendules (z.g. "pendules à sujet") uit particulier bezit, aangevuld met twee museale bruiklenen, die tot het bezit hebben behoord van Lodewijk Napoleon, koning van Holland en broer van de keizer. De pendules zijn met name geselecteerd op, en ingedeeld naar, hun voorstelling en decoratieve motieven. Het thema "De Helden" illustreert de fase waarin de macht moest worden veroverd. Een fraaie obeliskpendule (afb. 1) refereert aan de Egyptische veldtocht, maar ook aan de Augusteïsche obelisk, die onder paus Plus VII op de Piazza del Popolo herrees. Hij is versierd met fijne applicaties van onder meer een krijgstrofec, zwanen en acanthusranken. Het meest in het oog springend is de bekende pendule naar het schilderij "De Eed der Horatiërs" van J.-L. David, gebaseerd op het Romeinse geschiedwerk van Livius. Deze pendule illustreert vaderlandslievende strijdvaardigheid en stond in de Salon van Lodewijk Napoleon in het Paleis op de Dam. Vergelijkbare exemplaren sieren de koninklijke collecties van Groot-Brittannië, Zweden en Beleren.

Afb. 1
Obeliskpendule,
ongesigneerd,
ca. 1799 - 1804.

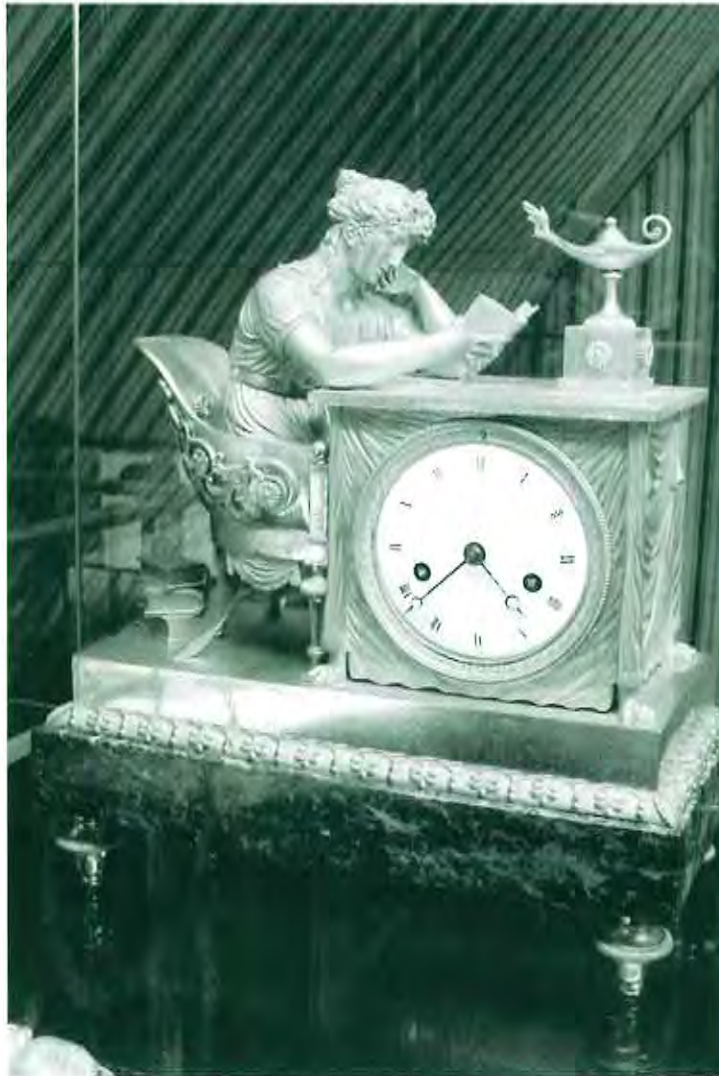
Muzen

Het thema "De Muzen" toont maar liefst acht pendules met voorstellingen die de kunsten en wetenschappen verbeelden. Hierin wordt het hart gevormd door de pendule "De bibliotheek" door de keizerlijke brongjeeter Antoine-André Ravrio en horlogier Mesnil. Deze pendule zou een geschenk zijn geweest van Lodewijk Napoleon aan zijn minister en is in bruikleen afgestaan door Stedelijk Museum de Lakenhal. Zij wordt omringd door verschillende pendules met lezende, studerende en musicerende figuren (afb. 2), waaronder een "Astronomische" en een "Muzikale les". Qua vormgeving en boektitels verwees men graag naar de klassieken. Niet voor niets prijkt tussen de boekenkasten een Homerusherme. Te midden van deze klassieke travestie vormt het moderne slingeruurwerk een anachronistische vreemde eend in de bijt. Op dezelfde wijze strekt de historiserende voorliefde ook niet zo ver dat de lectuur wordt weergegeven als boekrollen, maar als meer eigentijdse ingebonden volumes. De voornaamste

auteurs uit de tijd van Napoleon, Chateaubriand en Stendhal, oefenden overigens regelmatig kritiek uit op het napoleontische bewind. Qua componisten spreekt uiteraard Beethoven tot de verbeelding. Hij wilde zijn derde symphonie aanvankelijk aan Bonaparte opdragen, maar kon weinig waardering opbrengen voor de eigenmachtige keizerkroning.

Goden

De klassieke goden dienden als zinnebeelden voor een nieuw Gouden Tijdperk de traditionele christelijke beeltenissen te vervangen. Een speciaal genre Empire pendules vormde de zogenaamde zegewagenpendules of "pendules au char". Tot de meest voorkomende klassieke goden als triomferende aanvoerders van een wagen-span behoren Apollo, Diana en Amor. Een bekend Grieks voorbeeld is de tympaangroep van het Atheense Parthenon, waar de olympische goden zijn weergegeven tussen tweespannen van de zonnegod Helios/Phoebos Apollo en de maangodin

Afb. 2
Beeldenpendule, "De
Lezende"/"Lectura",
gesigneerd:
"Le Roy", ca. 1810.

Selene/Artemis. In de klassieke Oudheid werd de omloop van de planeten wel opgevat als een wagenren van de goden. Ook in de Homerische Ilias worden de goden opgevoerd in strijdwagens. Merkw aardigerwijs is de oorlogsgod Mars minder populair in de napoleontische pendulerie. Diana lijkt in zekere zin zijn plaats in te nemen als wraakzuchtige dubbelnatuur van de maan en de jacht.

De expositie toont behalve een zegevierende Diana in een door jachthonden voortgetrokken strijdwagen, ook een scène ontleend aan Ovidius "Metamorphosen" (afb. 3). Hierin zien we een achteloze jager Actaeon, die het lot wacht door zijn eigen honden te worden verslonden, nadat hij de kuise Diana heeft betrappt bij het baden. Een derde pendule is een lofzang op de welvaart onder het Empire. Hier zien we de godin van de vruchten des velds, Ceres, naar wie ook Livia, de gemalin van Augustus, reeds meermaals was gestileerd.

Arcadia

In de luwte van de strijd om macht en kennis wonnen ook meer romantische onderwerpen aan populariteit. Uiteindelijk zou deze voorliefde uitmonden in pendules met triviale en exotische onderwerpen tijdens de periode van de *Restauration* (1815-1830). De drie getoonde vroege voorbeelden verbeelden een spelende moeder met kind en een herderin in pastoraal decor, getiteld "De Liefdestempel" (afb. 4). Deze scène zou niet hebben misstaan in de wandschilderingen op de Palatijn of in Pompeii. In de laatste pendule, opnieuw van Ravrio en Mesnil, tracht de liefdesgod Amor de morgenstond Aurora tegen te houden.

Het Empire moest in ons land plaats maken voor koning Willem I. De onfortuinlijke Lodewijk Napoleon was al eerder door zijn broer teruggesommeerd, zij het onder achterlating van zijn inboedel. De style Empire werd ingelijfd door staatshoofden die tot de grootste opposanten van Napoleon hadden behoord. Nog steeds vormt dit klassieke design de gewaardeerde aankleding van het Witte Huis tot het Kremlin.

In het Museum van het Nederlandse Uurwerk kan men zich nog tot 31 oktober vergapen, verbazen of amuseren bij de aandenkens van deze gouden droom.

Afb. 3
Beeldenpendule,
"Diana en Actaeon",
gesigneerd:
"Giradot Paris".

Afb. 4
Beeldenpendule
"De Liefdestempel",
gesigneerd:
"P. re Delhorme à Lyon",
ca. 1810.

Gegraveerde onderdelen in een Friese stoelklok

door: J. S. M. Oldenbeuwing

Bij het restaureren van Friese stoelklokken kom je wel vaker messing onderdelen tegen die zijn gegraveerd.

Afb. 1
De afbeelding op
het drukplaatje
van een Friese
stoelklok.

Afb. 2
Vroeg 6e eeuwse
weefsel van
Abrahams offer

Afb. 3 Vroeg 4e
eeuwse afbeelding
van Abrahams
offer op goudglas.

Het betreft meestal de drukplaatjes voor onder andere wisselrad en sluitschijf, of de sluitschijf zelf of de slingerlens. Hier treft men ook wel eens een oude munt aan. De gravering is doorgaans een deel van een afbeelding of decoratie.

Wat de afbeelding voorstelt is vaak niet te bepalen, omdat het maar een deel van de totale voorstelling is.

Het messing, waar deze onderdelen van gemaakt zijn, is afkomstig van onder andere oude tabaksdozen, ketels en andere in onbruik geraakte gebruiksvoorwerpen. Materialen waren schaars en duur en het lijkt erop dat deze gebruiksvoorwerpen in die tijd alleen de metaalwaarde hadden. Hierdoor zijn bijvoorbeeld de tabaksdozen heden ten dage schaars geworden en moet men een klein fortuin neerleggen om in het bezit ervan te komen.

Tabaksdozen zijn bij verzamelaars vooral gewild vanwege de afbeeldingen die erop zijn gegraveerd. De voorstellingen hebben vaak betrekking op bijbelse verhalen of het zijn nautische of topografische afbeeldingen.

Onlangs kwam ik bij de restauratie van een stoelklok een zeer mooi gegraveerd drukplaatje voor het wisselrad tegen.

De afbeelding op het ronde drukplaatje (zie afb. 1) toont een geknielde figuur met op de schouder een hand van een staande figuur. Deze figuur is slechts gedeeltelijk zichtbaar. Het tafereeltje fascineerde me. Ik liet het aan mijn buurman zien, die al snel concludeerde dat dit een gedeelte van een afbeelding van Abrahams offer kon zijn: Een geliefkoosd bijbels thema in de christelijke kunst.

Bij nader speurwerk vond ik complete afbeeldingen van dit gegeven, dat al in de vroege christelijke kerken werd afgebeeld. (zie afb. 2 en 3).

Isaac is geknield, zijn vader Abraham staat achter hem en pakt met een hand zijn hoofd of schouder vast. In de andere hand houdt hij het zwaard om zijn zoon Isaac te doden. Vergelijken we deze afbeeldingen met het gegraveerde plaatje van de klok, dan kan men gerust aannemen dat het hier inderdaad om een afbeelding van Abrahams offer gaat. Het betrof hier waarschijnlijk een afbeelding op een tabaksdoos.

Jammer dat die ooit verknipt is, maar zeer interessant om die gravering zo terug te vinden.

Of ik het plaatje nu ergens bewaar? Nee, het hoort bij de klok en niet in een lade.

Mijn vakantie vondst

door: P.H.W.J.M. Coppes

In TIJDSchrift 02/2 van juni 2002 las ik een interessant artikel van de heer F.J. Reith, dat aldus begon:

"Iedere liefhebber van klokken heeft gedurende zijn vakantie een speurend oog, in de hoop een leuke klok mee naar huis te kunnen nemen. Soms lukt dat. Het zou een rubriek in "TIJDSchrift" kunnen worden als over deze vondsten wat geschreven wordt".

Toen ik dat las nam ik mij voor mijn vakantie vondst te presenteren zodra de restauratie ervan gereed zou zijn. Helaas presenteer ik nu reeds mijn vondst en tevens plaats ik een oproep aan alle lezers, als ze iets in dit verhaal herkennen, dit te melden aan de Redactie. Liever houd ik mijn adres geheim. Als u doorleest zult u begrijpen waarom.

De opmaat

De vakantie 2002 van het echtpaar, waarvan de schrijver van deze letters het mannelijke deel is, ging richting het hoge noorden. We genoten van de ongelooflijke ruimte in Fins Lapland en zwierven over de kustweg van Noorwegen van fjord naar fjord en van bergkam naar bergkam. Op de terugweg deden we Trondheim aan en genoten van het orgelconcert in de Nlgardos dom. Jawel in een van de oude houten pakhuizen aan de haven van Trondheim vonden we een prachtige oude schooldok met enorme afmetingen. Het speurende oog had geluk en met onze vakantie vondst, verpakt in een oude slaapzak, trokken we huiswaarts.

De vakantie was geslaagd, maar met deze vakantie vondst kon ze niet meer stuk. Dat laat de echtgenote al plagend weten op weg naar de veerboot, die ons zou overzetten van Zweden naar Denemarken. Geheel voldaan en met dat specifieke gevoel dat je hebt als je na enige weken zwerfen weer op weg naar huis gaat, reden we door het vlakke land van Zweden.

In de omgeving van Helsingborg treft het immer speurende oog van de klokkenliefhebber een meubelmaker, die in een boerenschuur aan een groot staand horloge staat te morrelen. Natuurlijk wordt er een praatje gemaakt en, een wonder, onder de werkbank, verdwenen in vuil en krullen, ligt in een oude Coca-Cola krat een zeer oud uurwerk. Geheel van ijzer, gedemonteerd en incompleet. Zes in zand gegoten gewichten maken het krat bijna niet te tillen. De meubelmaker wil die berg oud ijzer wel verko-

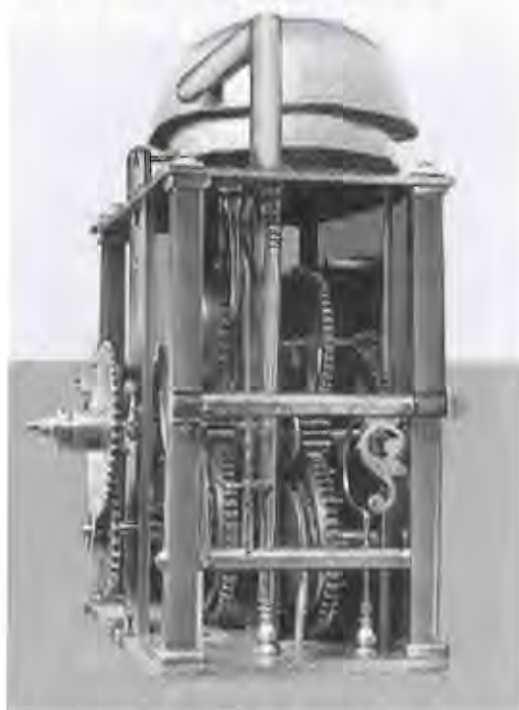
pen. Na een rondje langs alle PIN-automaten lukt het de laatste vakantie-euro's bij elkaar te schrapen en met vele kilo's meer op de achterbank schepen we in, op weg naar huis.

Dan komt de twijfel en de nieuwsgierigheid. Wat heb ik nu gedaan? Is het iets bijzonders? Is dat krat vol oud ijzer een compleet uurwerk? Wat voor uurwerk? Krijg ik dat ooit aan de praat?

De twee gegoten bellen, met forse afmetingen, klinken veelbelovend. Een simpele tik maakt indruk door het volume en de heldere klank, die lang blijft naztingen. Met de belhamers zou je een spijker in de muur kunnen slaan, maar wat is die rommel in dat oude Coca-Cola krat?

In het boek: "TIJD VOOR KLOKKEN, verhalen rondom een verzameling", vind ik het antwoord.

Wellicht hebben de deskundige lezers bijgaande fotomontage (afb. 1) reeds herkend. Het is een geheel uit smeedijzer vervaardigd uurwerk, ondergebracht tussen een bodem- en bovenplaat, die onderling verbonden zijn met vier rechte hoekstijlen, eveneens van ijzer, gesmeed en uitgezaagd. Binnenin bevinden zich vier platte stijlen, waartussen het raderwerk is bevestigd. Aandrijving met drie gewichten aan koorden voor gaand werk en slagwerk. De gangregeling zal

Afb. 1
"Kuhschwanz"-
uurwerk uit 1740.

oorspronkelijk een horizontale spillegang zijn geweest, doch is omgebouwd tot een ankergang. Het anker is eveneens van ijzer. De bovenzolder ontbreekt. De cilindervormige opzetstukken zijn nog aanwezig, evenals de reeds genoemde bellen, die boven elkaar geplaatst zijn en waarbij de grootste bel boven zit. Het slagwerk is uitgevoerd met een uurslag en een kwartierslag. De uren worden voluit geslagen op de grote bel. Later blijkt dat de looptijd ruim een dag is. Eveneens zijn aanwezig twee stevige robuuste wijzers, de gewichten en tegengewichten, een slinger, wat restanten van een oud koord en enige kapotte koordkatrollen. Eén rad ontbreekt, evenals de aandrijving voor de slinger. Het geheel wordt omschreven in "TIJD VOOR KLOKKEN" als een "Kuhschwanz" (Zuid-Duitsland) en is vervaardigd omstreeks 1740. Later wordt die datum ook op andere wijze bevestigd.

De restauratie

Een restauratieplan voor enige jaren klokkenplezier wordt gemaakt en na afloop, zo nam ik me voor, zal ik *mijn vakantie* presenteren aan mijn klokkenvrienden in het "TIJDSchrift". Graag zou ik beschrijven de moeite en tijd om het ontbrekende rad te vervaardigen, met alleen een zaag en een vijl. Voor de slingeraandrijving moest er gesmeed worden, uit één stuk ijzer, met alleen vuur, hamer en aambeeld, zo legde ik mezelf op. Na bijna een jaar klonk de eerste tik en na nog enige maanden de eerste belslag. Een cijferrand werd vervaardigd naar kerkstorenmodel. De cijfers werd uitgezaagd uit koper, fijn afgewerkt en geplaatst op twee zwarte ringen. Een historisch niet

verantwoorde keuze, een compromis met de mogelijkheden.

Het feest verstoord

Met nog minstens een jaar restaurerend klokkenplezier te gaan, werd het feest wreed verstoord.

Bij een inbraak werd een compleet kozijn gedemonteerd en verdween mijn "Kuhschwanz" uurwerk naar onbekende oorden. De zeer zware gewichten werden achtergelaten (zie afb. 2). Ook werden twee klokjes van vrienden gestolen. Een origineel schippertje (afb. 3) en een Frans lantaarklokje (afb. 4) verdwenen eveneens door het kozijn. Deze klokjes lagen grotendeels gedemonteerd op verschillende plaatsen, sommige onderdelen zelfs in gesloten dozen, in mijn hobbyruimte. De dieven hebben zeer deskundig de materialen bij elkaar gezocht en moeten daar een klein uurtje mee bezig zijn geweest. Rommelmarktspul, maar ook een origineel appelklokje, was de dieven niet goed genoeg en bleef hangen. Kortom vakwerk.

De vragen

De regionale politie meldde laconiek dat naar zoiets simpels als een diefstal van een paar klokjes geen onderzoek kon worden gedaan. Enige dagen later werd er overigens wel een sporenonderzoek uitgevoerd en toen bleek dat de onverlaten handschoenen hadden gebruikt.

Vertrouwd met het analyseren van problemen, zoals elke klokkenhobbyist, ontstonden de volgende vragen:

Afb. 2
Wat rest zijn de
gewichten en
katrollen.

Wie wist van mijn hobby?
 Wie wist van mijn vakantie vondst?
 Wie zijn zo deskundig dat ze de onderdelen
 van die klokjes bij elkaar kunnen zoeken?
 Wie zijn de dieven?

Diefstal door internet

Door eliminatie en deductie is het patroon van de diefstal vastgesteld. Ik heb me laten overtuigen dat de adreslijsten van onze Vereniging betrouwbaar zijn. Ook de klantenbestanden van gebruikelijke leveranciers zijn, na onderzoek, geëlimineerd. Slechts een zeer beperkt aantal personen weet van mijn hobby. Zij beschikken niet over de deskundigheid en zijn niet crimineel. Ik wil daar niet eens aan denken.

Resteert één bijzonder **internetcontact**. Zoals velen kijk ik regelmatig naar de internetveilingen en dan natuurlijk naar de pagina's waarop klokken en uurwerken worden aangeboden. Enige maanden geleden werd een oud torenuurwerk te koop aangeboden voor het belachelijk bedrag van € 200,-. Er moest nog wel wat aan gerepareerd worden, zo werd vermeld. Een foto lokte mijn speurende oog. Natuurlijk reageerde ik direct. Een dergelijke kans laat je niet lopen. Per e-mail maakte ik me bekend en gaf aan dat ik wel wilde handelen. Vervolgens gebeurde er iets vreemds. De pagina verdween en was niet meer traceerbaar. Op mijn voorstel tot contact werd natuurlijk niet gereageerd. Daarmee had ik aan een geheel onbekende mijn hobby kenbaar gemaakt.

Afb. 3
 Wijzerplaat van het schippertje, gesigneerd:
 "J. Holwerda 7423 Sloten".

Afb. 4
 Lantaarnklok, gesigneerd:
 "Gayeteand a Macon".

De theorie

Echte klokkendieven zijn natuurlijk deskundig en kunnen onderdelen van klokjes bij elkaar zoeken en weten ook hoe ze moeten inbreken. Willekeurig inbreken is niet efficiënt. Slimme criminelen bouwen daarom een bestand op van adressen waar ze altijd succes hebben. Zulke bestanden kun je gemakkelijk opbouwen door een lokkertje te plaatsen op internet. Succes is verzekerd!

De oproep

Indien het resultaat van elimineren en deduceren juist is zit in het verhaal van mijn vakantie vondst een waarschuwing voor elke lezer. Of dit verhaal juist is kunt u mij vertellen. Als er meer slachtoffers van een dergelijke "e-mail"-diefstal zijn dan wordt de waarschijnlijkheid al snel een waarheid, waarmee we maar beter rekening kunnen houden. Als we onze krachten bundelen kunnen we wellicht onze klokken terugkrijgen of een nieuwe diefstal voorkomen. Ik zal in ieder geval zorgen dat uw informatie bij een opsporingsorganisatie komt.

Mocht uw speurend oog de klokjes van mijn vrienden en mijn "Kuhschwanz"-uurwerk ontdekken, dan zal ik het graag van u horen. Intussen zal ik de oude schoolklok uit Trondheim renoveren.

De spillegang, praktisch bekeken...

door: J. Pool

Aan de spillegang zijn in de loop der tijd vele publicaties en theoretische bespiegelingen gewijd. Ook in dit blad zijn interessante artikelen verschenen, zoals: "Het mysterie van de lepelhoek" en "De lepelgang - schematisch" in nr. 99/2 en "Een kreupele spillegang" in nr. 98/2.

De onderdelen van dit type echappement, dat gedurende honderden jaren is gemaakt, zijn niet zo moeilijk te vervaardigen. Bepalend voor de goede werking van de spillegang zijn de lengte van de lepels, de lepelhoek, de beschikbare aandrijfkraft en, met name, de nauwkeurige uitlijning van de spil ten opzichte van het spilrad. Onder het laatste wordt verstaan dat de hartlijn van de spil exact over het hart van de bovenste tap van het spilrad moet lopen en de spil evenwijdig is geplaatst aan het vlak waarin de toppen van de tanden van het spilrad liggen. Al deze factoren bepalen, in onderlinge relatie, de grootte van de slingeruitslag.

Toen de heer F. Reith en ik ieder een Haagse klok hadden gebouwd (zie TIJDSchrift 01/3) bleek, dat de uitslag van de slinger van de klok van de heer Reith iets groter was dan die van de mijne, terwijl wij toch de onderdelen van het gaande werk volgens dezelfde maatvoering hadden vervaardigd. Zover ik mij kan herinneren hadden wij alleen een verschillende lepelhoek gekozen. Dit verschil in slingeruitslag

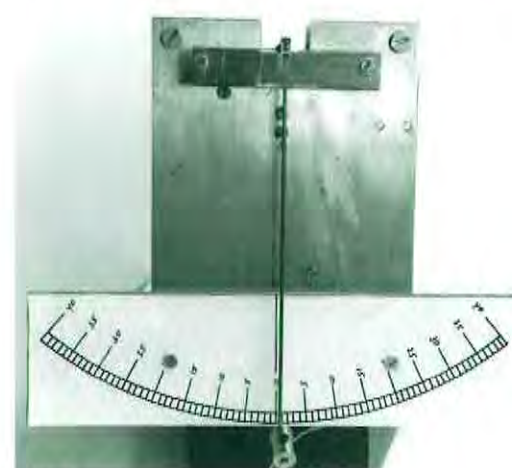
bracht mij op het idee een meetopstelling voor een spillegang te maken, waarbij de lengte van de lepels, de lepelhoek, de grootte van de aandrijfkraft en de afstand tussen de spil en het spilrad kon worden gevarieerd. De bedoeling van deze exercitie was meer inzicht te krijgen in de onderlinge relatie tussen deze variabelen en het effect van deze relatie op de grootte van de slingeruitslag.

Afb. 1 toont het gaande werk. Er is uitgegaan van een spilrad van 31 tanden met een steek van 3,1 mm. Om een constante aandrijfkraft te verkrijgen werd aan het grondrad een trommel gemonteerd waarover een koord met gewicht afloopt. Via een tussenwiel en een kroonwiel wordt het spilrad aangedreven. Eén omwenteling van het grondrad levert 316 omwentelingen van het spilrad op. De spil is zodanig uitgevoerd dat "losse" lepels onder willekeurige hoeken kunnen worden geplaatst. De spil is aan de slingerzijde met een mes gelagerd. Het totaalgewicht van de slinger bedraagt ca. 25 gram, het gewichtje aan de onderzijde van de slinger weegt ca. 8 gram. Bij een slingerlengte van ca. 16 cm duurt één periode van de slingerbeweging ca. $\frac{3}{4}$ sec. Deze tijdsduur speelt bij deze proef echter geen rol.

Afb. 2 geeft aan op welke wijze de slingerhoek visueel werd gemeten. Aan de slingerzijde van het werk is een verdeling van

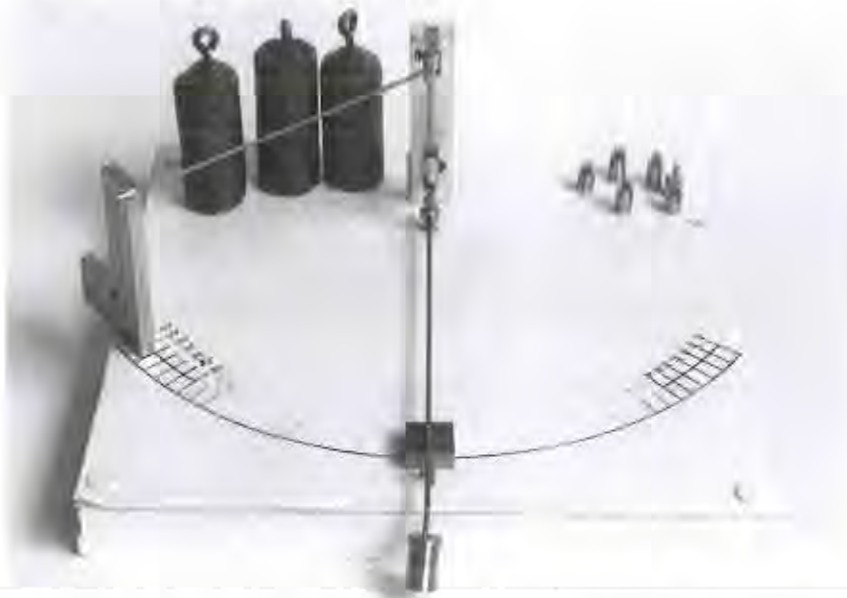

Afb. 1
Het gaande werk.

Afb. 2
Het meten van de slingerhoek.

Afb. 3
Instelling van de
lepelhoek.

2 maal 40 graden aangebracht, waarvan het nulpunt overeenkomt met de ruststand van de slinger.

Afb. 3 geeft de spil-/slingercombinatie met de verschillende "lepels" weer en laat zien op welke wijze de lepelhoek wordt ingesteld. De slinger met spil wordt in een hulpstuk geplaatst, in de nulpositie van de gradenverdeling, waarna een recht stukje staaf in de opening, parallel aan de vlakke zijde van de lepel, wordt gestoken. Vervolgens wordt de halve lepelhoek ingesteld met behulp van het blokhaakje en de gradenverdeling. Met een boutje wordt de "lepel" vastgezet.

Vóór aanvang van de metingen werd de spil ten opzichte van het spilrad zo nauwkeurig mogelijk uitgelijnd. Wanneer de uitlijning juist is zijn de hoeken waaronder de tanden onder de lepel doorglijden, aan beide zijden van de nuldoorgang van de slinger gelijk. De hoeveelheid energie, die het spilrad aan de slinger overdraagt, is daarbij in beide bewegingsrichtingen van de slinger gelijk en de mate van opslingering is even groot.

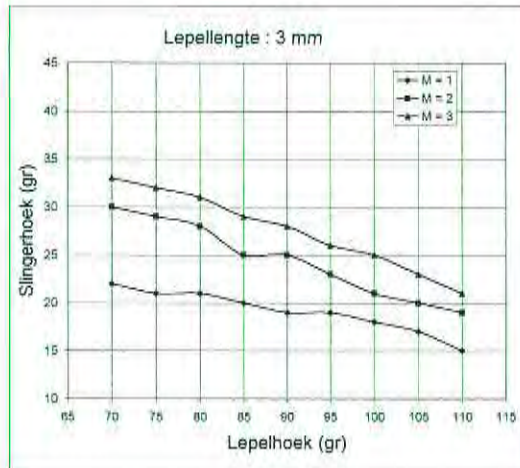
De metingen zijn uitgevoerd met 4 lepellengten: 3 - 2,5 - 2 en 1,5 mm. Als lepelhoeken werden hoeken tussen 110 tot 70 graden aangehouden, in stappen van 5 graden. De aandrijving geschiedde beurtelings met 1,2 of 3 gewichten, elk met een massa van 220 gram. In de afbeeldingen 4 t/m 7 betekent $M = 1$ een gewicht van 220 gram, $M = 2$ een gewicht van 440 gram en $M = 3$ een gewicht van 660 gram. De afstand tussen het spilrad en de spil werd steeds zodanig ingesteld dat een maximale slingeruitslag werd verkregen. Deze instelling heeft grote invloed op de slingeruitslag. Een fractie van een

millimeter is al goed voor een paar graden meer of minder uitslag. Van even groot belang is de breedte van het vlakje aan de top van de tanden van het spilrad. Deze breedte moest bij deze proef bij alle tanden precies gelijk zijn en de toppen van de tanden dienden alle exact in hetzelfde vlak, loodrecht op de as van het spilrad te liggen, om het "krabben" van een lepel aan een te "brede" of te "hoge" tand te voorkomen. Bij een normaal uurwerk speelt dit aspect een minder belangrijke rol, omdat de afstand tussen spilrad en spil dan ruimer is ingesteld.

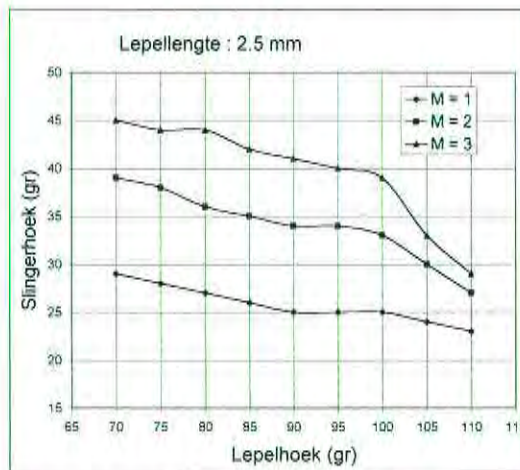
In afb. 4 t/m 7 is de relatie weergegeven tussen lepelhoek, slingerhoek en aandrijvende kracht als functie van een lepellengte van respectievelijk 3 - 2,5 - 2 en 1,5 mm. De hiervoor benodigde metingen zijn enige malen uitgevoerd, waarbij de uitkomsten niet significant verschilden en een overeenkomstig verloop toonden. De gemeten verschillen kunnen mijns inziens worden toegeschreven aan het steeds opnieuw moeten instellen van de hoogte tussen het spilrad en de spil om een maximale slingeruitslag te verkrijgen. Deze instelling is, zoals hierboven vermeld, uiterst kritisch. Voorts is er zeker sprake van waarnemingsfouten, die zijn ontstaan door het voortdurend staren naar de bewegende slinger om de uiterste uitslag te kunnen vaststellen. Bij de grootste lepelhoeken bewoog de slinger geforceerd. Naarmate de lepelhoek echter kleiner werd ingesteld, werd, mede door de toenemende terugwerking tussen lepel en spilrad, de beweging van de slinger steeds harmonischer. Aan de in de afb. 4 t/m 7 weergegeven waarden van de slingerhoek mag alleen relatieve betekenis worden

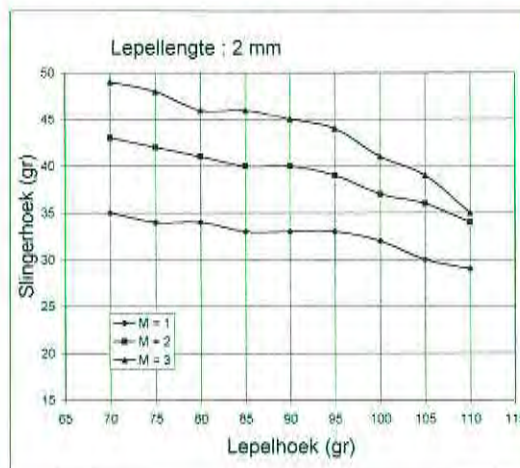
Afb. 4
 Relatie lepelhoek –
 slingerhoek, bij lepel-
 lengte 3 mm.

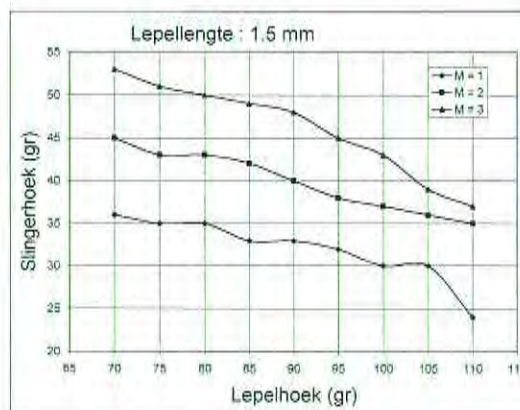
Afb. 5
 Relatie lepelhoek –
 slingerhoek, bij lepel-
 lengte 2,5 mm.

Afb. 6
 Relatie lepelhoek –
 slingerhoek, bij lepel-
 lengte 2 mm.

Afb. 7
 Relatie lepelhoek –
 slingerhoek, bij lepel-
 lengte 1,5 mm.

toegekend. De uitkomsten gelden uitsluitend voor de gebruikte meetopstelling.

Wat valt er nu uit deze krommen af te leiden? Ik realiseer dat ik mij op glad ijs begeef, maar ik waag mij toch aan het trekken van enige conclusies:

- Bij toenemende aandrijfkraft neemt de slingeruitslag toe. Dit verschijnsel is bij een goed afgestelde spillegang normaal. Uit de grafieken blijkt dit voor alle lepelhoeken en lepellengten juist te zijn. De curven tonen namelijk voor elke lepellengte, bij de verschillende aandrijfkraften, nagenoeg hetzelfde verloop. Omgekeerd geldt dat, bij afnemende aandrijfkraft, de slingeruitslag afneemt.
- Een kleinere lepellengte geeft, bij identieke lepelhoeken, ongeacht de grootte van de aandrijfkraft, een grotere slingerhoek.
- Af te leiden valt, dat bij de verschillende lepellengten een kleinere lepelhoek leidt tot een grotere slingeruitslag. De vroegere klokkenbouwers hielden in het algemeen een lepelhoek van ca. 90 graden aan. Uit de metingen blijkt deze hoek weliswaar een goede keuze te zijn, maar ook blijkt dat een kleinere hoek tot betere resultaten leidt. Naar de reden van de keuze van de 90°-hoek kan men alleen gissen. Berust deze op overlevering of werd deze hoek toegepast omdat een hoek van 90 graden gemakkelijk te meten en te vervaardigen is?
- De omzetting van aandrijfkraft naar slingerbeweging geschiedt het meest efficiënt bij een kleinere lepellengte. Immers bij gelijke aandrijfkraft geeft de kortste lepel de grootste slingeruitslag.

Ik benadruk dat de gemeten waarden niet onder "laboratorium"-omstandigheden tot stand zijn gekomen en dus geen "harde" waarden zijn. Ze geven niet meer dan een algemeen verloop weer. Het ging er mij alleen om, om door middel van een praktische test aan te tonen hoe de onderlinge relatie tussen lepelhoek, lepellengte en aandrijfkraft, de grootte van de slingeruitslag bij de spillegang beïnvloeden.

In de Horological Journal van maart 1994 heeft A John Munro een mathematisch model van de spillegang gepresenteerd, dat zou kunnen dienen bij de reconstructie van spillegangen. Na wat met het in dat artikel opgenomen computerprogramma te hebben gestooid, is het aardig te kunnen concluderen dat mijn, op de praktijk gebaseerde, bevindingen door de theorie worden bevestigd.

Kennelijk was het ijs toch minder glad dan ik eerst dacht!

Klokkenroof te Zaandam

Op vrijdagmiddag 2 mei j.l. is het **Museum van het Nederlandse Uurwerk te Zaandam** getroffen door een brutale klokkenroof tijdens de openstelling van het Museum. Een groepje onverlaten heeft, ondanks camera's en de aanwezigheid van de beheerder en andere bezoekers, het voor elkaar gekregen een vitrine deels te demonteren en vier reisklokjes te ontvreemden. Het betreft **vier reisklokjes** uit de verzameling van de Stichting Boom-Time, die zijn beschreven in het door deze stichting uitgegeven boek *"Tijd voor klokken; verhalen rond een verzameling"*, Walburg Pers, 1999, ISBN 90 5730 086 9.

Ontvreemd werden:

Het 19e-eeuwse miniatuur reisklokje (7x4,5x4 cm), gesigineerd: "Charles Oudin horl.er de la Marine et de l'État à Palais Royal" op de wijzerplaat en: "No 15594" op de achterplaat (nr. 24 uit bovengenoemd boek), werd zonder foedraal en sleutel ontvreemd (zie afb. 1).

Ook de wat grotere (13x9x8 cm) reisklok, gesigineerd: "Béchet fils à Paris" op achterplaat en: "Demeur à Bruxelles" op de wijzerplaat (nr. 25), werd meegenomen (zie afb. 2).

Tevens de even grote reisklok (nr. 26), gesigineerd: "Jules à Paris" op de achterplaat en: "Jules Paris" onder in de vol emaille wijzerplaat (zie afb. 3).

Tot slot werd de uit Engeland afkomstige struttlok (16x9x3 cm) ontvreemd (nr. 27), gesigineerd: "C.F. Hancock by appointment to the principal Sovereigns, Courts of Europe, 39 Bruton Street London, No. 893" op de achterzijde en: "C.F. Hancock London" in een cartouche op de voet (zie afb. 4).

Het is vreselijk frustrerend te moeten vaststellen dat, na Loosdrecht (Museum Sypsteyn) en Frederiksoord (Klokkenmuseum Frederiksoord), er een toename lijkt te ontstaan in het aantal diefstallen, waarbij mogelijk sprake is van voorbereiding, waartegen het moeilijk is zich te wapenen zonder de primaire museumfunctie aan te tasten. Informatie die kan leiden tot opsporing en/of teruggave van deze vier fraaie reisklokken, gaarne melden aan het: Museum van het Nederlandse Uurwerk, tel.: 075-6179769; fax: 075-6157786.

Afb. 2
Reisklok van Béchet,
ca. 1840.

Afb. 3
Reisklok van Jules,
ca. 1840.

Afb. 4
Struttlok van
C.F. Hancock,
ca. 1852.

Afb. 1
Miniatuur reis-
klokje van Charles
Oudin, 19e eeuw.

Arnold Peek
Merelstraat 84 A/B
1231 NV Hilversum

Telefoon : 035-683 70 27
Mobiel : 06-167 763 32
Fax : 035-588 21 11

vakkundige reparatie / restauratie van oude en antieke **KLOKKEN**

* Kerktorenuurwerken **** elektrische Buitenklokken *

* vervaardigen van alle onderdelen naar tekening of model *

openingstijden winkel/werkplaats:

dinsdag t/m zaterdag 09.00 – 16.00 uur

K. v. K. nr: 32.079.622

M.H. Schreurs, antiquair

RIJKSGEDIPLOMEERD UURWERKMAKER
STADSUURWERKMAKER

Catharinastraat 40-42
4811 XJ BREDA
Tel./Fax +31 (0)76 5219024

Geopend:

maandag t/m vrijdag 09.00 tot 18.00 uur en zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur

Themanummer 2003: Getijden

door: ir. L.C.F. Plessen

Inleiding

Van verschillende kanten is de Redactie in het verleden gevraagd om in TIJDSchrift meer diepgaande aandacht te schenken aan bepaalde onderwerpen, uiteraard samenhangend met uurwerken en/of het begrip "Tijd".

Op basis daarvan heeft het bestuur van de "Federatie Klokkenvrienden" in 2002 besloten om éénmaal per jaar, bij voorkeur in december, een themanummer uit te brengen, met een grotere omvang dan een gewone editie. Het eerste themanummer verscheen in december 2002.

Voor het themanummer van december 2003 is als **onderwerp** gekozen:

Getijden

Bij het horen van het woord "getijden" of "tij" of "getij" denkt men doorgaans in de eerste plaats aan het getij op zee, dus aan eb en vloed of zo men wil, hoog- en laagwater.

Het begrip getijde omvat echter meer en men zou het kunnen definiëren als *"Getijde is de tijdsruimte tussen opeenvolgende vaste en zich steeds herhalende gebeurtenissen"*.

Hoewel deze definitie zeer breed is, blijkt dat, door de eeuwen heen, de term getijden slechts gebezigd wordt voor een zeer beperkt aantal min of meer bijzondere of belangrijke gebeurtenissen, zoals:

- Watergetijde, de afwisseling van laag- en hoogwater op zee.
- Maaltijdgetijden, elk der delen van de dag die door (vroeger vier) maaltijden gescheiden zijn (ochtend - middag - avond - nacht).
- Getijden of canonieke uren, tijdsruimten tussen de verschillende gebedstijden in kloosters (metten, lauden, vespers, etc.).
- Jaargetijden, lente, zomer, herfst, winter.
- Etc.

Themanummer

Hoe het themanummer "getijden" er inhoudelijk uit zou moeten zien, begint bij de Redactie steeds vastere vormen aan te nemen. Het ligt in de bedoeling om zeker de

volgende artikelen, waarvoor reeds auteurs zijn aangetrokken, op te nemen.

Watergetijde

Beschrijving van het fenomeen hoog- en laagwater. Hoe het ontstaat. Waardoor het wordt beïnvloed. Wat de belangen en gevaren ervan zijn voor de mens etc, etc.

De moderne getijdeklok

Deze klokken, waarvan slechts een zeer beperkt aantal bestaat, geven voor een bepaalde plaats ondermeer de tijdsduur aan tot het volgende hoog-/laagwater en de waterhoogte op ieder moment van de dag.

De antieke (Nederlandse) klok met getijde-aanduiding

Wat was destijds het belang van het kennen van de tijdstippen van hoog- en laagwater? Welke mechanieken werden toegepast en met welke invloeden op het tij werd rekening gehouden? Etc. Beschrijving van klokken en hun makers.

De canonieke uren

Het dagelijkse ritme van het kloosterleven werd in hoge mate bepaald door de canonieke uren (metten, vespers etc.). De behoefte om op deze gebedstijden geattendeerd te worden, heeft geleid tot het ontstaan van de eerste uurwerken. Beschrijving van gebruiken en van uurwerken en hun makers.

Verder wordt overwogen aandacht te besteden aan getijden in de geloofswereld. Te denken valt aan: Kerstmis, Vastentijd, Pasen, Ramadan, Suikerfeest, Mohammedaanse jaartelling etc., etc.

Oproep

Bijdragen zijn van harte welkom!
Lezers die een bijdrage willen en kunnen leveren aan de inhoud van het themanummer "Getijden" worden verzocht eerst contact op te nemen met het Redactie-secretariaat (adres, zie pag. 2).
Dit om doublures en onnodig werk te voorkomen.

door: J.A. Lastdrager en
J.J. Lastdrager-Musch

Uurwerkreis naar Duitsland van 10 – 14 april 2003

Crescendo!

Crescendo, hetgeen betekent: *Steeds meer*. Zo zouden we de "5-daagse uurwerkstudiereis naar Zuid-Duitsland van 10 t/m 14 april 2003" willen karakteriseren. Je denkt dat je het mooiste en interessantste museum hebt gehad en dan komt er een nog mooier! Maar laten we bij het begin beginnen.

Een beetje onwennig stapten wij, met nog 53 personen, in De Meern in de bus. Wij waren immers nieuweling op het gebied van uurwerkreizen. Het uitreiken van de buskaart met bijbehorende uitleg stelde ons al wat gerust, er moesten gezellige mensen aan boord zijn. Dat bleek alras, want de een na de ander kwam eens informeren wat wij in het klokkenwereldje voor inbreng hadden. Al snel waren we dus op de hoogte van het feit dat de bus gevuld was met mensen van diverse pluimage: Hobbyisten, verzamelaars, professionals, fanatici (nee, we noemen géén namen) etc. Doordat je een gezamenlijk onderwerp van gesprek hebt valt er altijd iets te bespreken en gaat de reis heel snel. Na de nodige stops kwamen we dus op een keurige tijd aan bij ons hotel in Denkendorf. Ook daar was het strak geregeld en konden we dus binnen de kortste keren aan het diner. Gelukkig gaat het daarbij niet alleen over klokken, maar wordt ook menig wereldprobleem in de diverse gesprekken opgelost.

Dag twee, we gaan beginnen. Stipt om 8 uur vertrekt de bus. Wij hebben echt versted gestaan over de discipline van de deelnemers, maar ja, het zijn allen mensen van de tijd.

In het eerste museum, in de *Nürnberger Akademie*, krijgen we een rondleiding langs de in drie generaties verzamelde prachtige horloges van Karl Gebhardt (die ons overigens persoonlijk ontving). Verder een iets te lang verhaal van een lid van het Duits Gezelschap voor Chronometrie (vrij vertaald) en van een medewerker over de aanwezige

bibliotheek. Klokken willen we zien! Bij de horloges gewoon even bij een kenner in de buurt gebleven, want dan hoor je de interessantste details. In de bus. Even een ritje naar de binnenstad voor bezichting van een klokkenspel. Dat was door de steigers heen nog net te zien maar dus niet in werking, dus een half uurtje vrij! Eten bij Bratwurst Röslein (3 keer raden) en door naar *Gräfenberg*, naar een *torenuurwerkmuseum* met een kleine afdeling fossielen (o.a. ammonieten). Eerst een korte verhandeling over de fossielen (klokken willen we zien!), daarna de torenuurwerken. Hup nog even naar een klein *brouwerijmuseum* en dan "koffie" drinken in de naastgelegen Gasthof. Opmerking van de dag: "Ammenooitniet die ammonieten, nóg meer klokken wil ik zien".

Dag drie, we gaan verder. Stipt.. etc. Naar het *Bayerisches National Museum* in München, alwaar ontvangst door de conservator (die je volgens de reisorganisatoren niet zomaar te zien krijgt). De mooiste uurwerken staan in depot, maar in het museum zelf staan ook nog wat kunststukjes. Een fikse wandeltocht door het museum, langs kunstschat na kunstschat. Geen tijd om deze te bewonderen, op naar de klokken. Verder naar het depot (deuren gingen voor ons open en achter ons weer dicht), waar de werkelijke staaltjes van vakmanschap door de conservator waren uitgesteld. Uit de briefing: "Het is niet toegestaan in het depot de groep te verlaten!". Na het zien van de uurwerken ben je het nog steeds niet eens met deze regel, maar is er wel begrip.

Weer een strak georganiseerde lunch en door naar het indrukwekkende *Deutsches Museum*. 5,5 hectare (!) techniek, dus er moet gekozen worden. Eerste keus natuurlijk de uurwerken, met een rondleiding door de conservator (waarbij heftige discussies ontstonden over de lagering van een torenuurwerk) en daarna een snelle wandeling door een aantal andere afdelingen. Persoonlijke keus: De mathematische afdeling, de auto's en de treinen. Genoeg tijd om ook de zeer uitgebreide museumwinkel te bezoeken (een aanrader) en daar wat mooie spullen in te slaan. Opmerking van de dag: "Al die middeleeuwse kitch, nóg véél meer klokken wil ik zien".

Dag vier, even doorwerken. Naar het *Museum im Schloss* in Friedberg. Ontvangst door de conservatrice van het museum, die met een enorme passie weet te vertellen over de door haar in 25 jaar opgezette collectie van uurwerken, die door 'Friedbergers' zijn vervaardigd. (Detail: Zij is er als leek op uurwerkengebied begonnen). Ook de geschiedenis van het uurwerkmaken in deze stad weet zij boeiend te vertellen. Een

---

maquette toont, dat er op een zeker moment 55 uurwerkmakers werkzaam waren in Friedberg en die konden er wat van. Imposant museum.

Door naar de strakke lunch (daar gaan we nu maar vanuit en het wordt weer bewaarheid). In de bus naar een *torenuurwerkmuseum*, gevestigd in een kerk in *Mindelheim*. Torenuurwerken hebben we toch al gehad? De ontvangst (met wijn) door de conservator en zijn familie en de enthousiaste verhalen die we te horen krijgen, beloven iets en die beloften worden waargemaakt. Ruimtes met schitterende torenuurwerken waar er geen één het andere imiteert en met "het mooiste torenuurwerk ter wereld". Als het niet zo is wil de conservator dat graag horen, want dan wordt het "het op één na het mooiste uurwerk". In de kerktoren (klimmen dus) zijn ook diverse uurwerken opgesteld. Nu ben ik

niet zoveel gewend op dit gebied, maar was wel onder de indruk. Echt crescendo dus. De dag wordt besloten met een echt Beiers buffet in het hotel en 's avonds nog een nazit.

Opmerking van de dag niet voor publicatie geschikt, die andere waren al een vrije interpretatie, opdat niemand zich aangesproken voelt.

Mocht er overigens iemand door de opmerkingen de indruk hebben gekregen dat er niet genoeg klokken gezien zijn: Niets is minder waar!

Dag vijf, naar huis. Het staat hier even kort maar ook dat ging weer vlekkeloos. Zonder op details in te willen gaan: Hulde aan de organisatoren en allen die hebben meegewerkt aan het welslagen van deze reis. Je moet het echt meemaken.

Antiek import Budde

ANTIEKE KLOKKEN

*BOULLE inleg-techniek, VERGULDEN, VERZILVEREN,
LAQUE-doré en PATINEREN*

INKOOP - VERKOOP - RESTAURATIE

Biesterweg 74 - Eindhoven, Telefoon 040-2115764

De lezing vindt plaats in het Goud- Zilver- en Klokkemuseum Kazerneplein 4, Schoonhoven. De mogelijkheid bestaat echter dat wordt uitgeweken naar zaal "De Overkant" aan de Wal te Schoonhoven.

De lezing is toegankelijk voor alle leden van de Verenigingen die tezamen de Federatie Klokkenvrienden vormen.

Ervaringen van een klokkexpert

Op zaterdag 18 januari 2003 heeft de heer F. Kats een lezing gegeven getiteld: "*De ervaringen van een klokkexpert*". Vooral het waarderen van de echtheid van een uurwerk en zijn behuizing was onderwerp van gesprek en hoe kun je je onafhankelijkheid als taxateur bewaren? Een boeiende lezing op een aanpalend gebied.

Vierkante tandwielen

Op zaterdag 26 april 2003 was er een lezing gepland die gegeven zou worden door de heer B. Holman. Door ziekte van de spreker kon dit helaas niet doorgaan.

Gelukkig is de heer C.J. Wijnberg bereid gevonden een lezing te geven over zijn ervaringen met het bouwen van zijn uurwerk met vierkante tandwielen.

Het idee is geïnspireerd op een uurwerk in het Musée de Techniques te Parijs. Maar het geheel is door de heer Wijnberg zelf berekend en ontworpen. Het is geen precisie-uurwerk, maar wel buitengewoon precies gemaakt. Om de uitdaging nog moeilijker te maken, is geprobeerd de vierkantvorm terug te laten komen in het anker, het spaakpatroon van de tandwielen, de slingercorrectie, wijzers en wijzerplaat en het totale skelet. De afwerking staat op een esthetisch hoog niveau.

Aan de hand van dia's en natuurlijk het door hem meegebrachte echte uurwerk, konden de ruim 60 aanwezigen de voordracht goed volgen.

Vervolgens kon nog even genoten worden van de door de heer C.J. Wijnberg gebouwde - en op de lezing aanwezige - replica van het Barentszuurwerk. De heer Wijnberg heeft daar, in het verleden, een boek over geschreven, waarin ook uitgebreide tekeningen zijn opgenomen. Het boek is nog verkrijgbaar in het Museum van het Nederlandse Uurwerk te Zaandam.

Het boek is getiteld: "*Het uurwerk van de Barentszexpeditie 1596; documentatie van het originele uurwerk en adviezen voor de bouw van een replica*" 1996, ISBN 90-74083-02-1.

2-Daagse bus/bootreis naar Uxbridge Clockfair in Londen

De "Sectie Reizen" van de Vereniging van Vrienden van het Klokkemuseum Schoonhoven is voornemens om, bij voldoende deelname, dit jaar weer de traditionele reis naar de Uxbridge Clockfair in Londen te organiseren.

Op deze beurs, die dit jaar gehouden wordt op zondag 7 september, worden vele klokken, onderdelen, boeken etc. te koop aangeboden. Het is één van de bekendste klokkenbeurzen van Engeland.

Het plan is om op zaterdag **6 september** per bus/boot naar Londen te reizen en daar te overnachten. Op zondag **7 september** wordt 's ochtends de beurs bezocht en aansluitend wordt weer huiswaarts gegaan.

Inlichtingen over deze reis kunnen verkregen worden bij:

de heer J.W. van Vliet
tel./fax: 0182 - 383 993
of
de heer L.C.F. Plessen
Tel.: 078 - 68 14110
Fax: 078 - 68 22028

MUSEUMNIEUWS ZAANDAM

door: prof. dr. ir. C.A. Grimbergen

Vijftigjarig bestaan AHS

Op zaterdag 29 en zondag 30 maart is in Oxford, Keble College, het 50-jarig bestaan van de Antiquarian Horological Society (AHS) gevierd.

De heer P. van Leeuwen, beheerder/conservator van het Museum van het Nederlandse Uurwerk (MNU), was hierbij uitgenodigd om een lezing te verzorgen over de geschiedenis van het Nederlandse uurwerk: "*The Dutch Connection; a Short History of Dutch Clocks*". Deze feestelijke viering bij prachtig weer werd door ongeveer 200 personen bijgewoond, waarbij Nederland, met een delegatie van 10 personen, relatief sterk vertegenwoordigd was. De bijdrage over de Nederlandse uurwerkmakerij, door de heer P. van Leeuwen op zijn karakteristieke wijze gebracht, ontmoette veel enthousiasme. Het oefenen van de uitspraak van de naam "Huygens" leidde tot veel inzet van de aanwezigen, echter tot weinig resultaat. Uit de vele reacties en vragen, zowel tijdens als na afloop van de lezing, van het hoofdzakelijk Engelse gehoor, bleek een grote belangstelling voor het Nederlandse uurwerkmaken en de verbanden die er zijn tussen de Nederlandse en Engelse historie. Er zal te zijner tijd door de AHS een boekje met "pro-

ceedings" van deze 50-jarige viering worden uitgebracht, waarin de teksten van de presentaties zullen worden afgedrukt. Eén van deze presentaties, die van dr. John Taylor, ging nader in op de jubileumtentoonstelling van de AHS met 53 Engelse topstukken uit de periode 1650-1720. Deze tentoonstelling is nog tot 22 juni te bezichtigen in het Ashmolean Museum te Oxford, waarna deze tentoonstelling naar Liverpool zal verhuizen.

Wisseltentoonstelling

Op paaszaterdag 19 april is de wisseltentoonstelling van het MNU "**Empire-pendules; gouden praal met een verhaal**" feestelijk geopend in de Verkadezaal van het Zaanse Museum. Ondanks de wat ongelukkige datum (de traditionele opening tijdens het museumweekend werd verschoven ten gunste van het zilveren jubileum van het Goud-, Zilver- en Klokkenmuseum) was er, bij mooi lenteweer, een redelijk grote opkomst van circa 50 genodigden. Bij de opening waren er drie korte voordrachten. De voorzitter van het bestuur van het MNU bracht een aantal heuglijke feiten van het afgelopen museumjaar in herinnering, zoals de geslaagde wisseltentoonstelling over uurwerkmakersgereedschap, de verwerving van de Volger-klok (met jacquemart en dubbele heugel), de registratie als "Erkend Museum" en de uitnodiging voor een presentatie bij het 50-jarig bestaan van de AHS. Het ongewone moment van opening werd aanleiding tot een korte verhandeling over de paasdatum en de indicaties, zoals "gulden getal" en "zomercirkel", die in verband hiermee bij uurwerken kunnen worden aangetroffen. Met de manier waarop de wisseltentoonstelling over Empire-pendules

tot stand is gekomen, kon de heer P. van Leeuwen worden ingeleid, die de kunsthistorische achtergrond van de Empire en de opzet van de tentoonstelling, in vier thema's, toelichtte (Zie ook een bijdrage van zijn hand in dit nummer van TIJDSchrift). De officiële opening vond plaats door de directeur van de Zaanse Schans met de, voor deze gelegenheid opvallend, Franse naam Victor Moussault. Deze spreker ging vooral in op de historische context en de verbintenissen tussen Frankrijk en Nederland, waarbij ook de komst van zijn voorouders naar Nederland, na de Empire, kort ter sprake kwam. Na de inmiddels traditionele wandeling bij mooi weer over de Zaanse Schans, kon in het Museum de tentoonstelling worden bezichtigd en het glas worden geheven. Wij willen iedereen aanmoedigen te komen kijken naar deze tentoonstelling, waarbij de bovenverdieping van ons Museum is getransformeerd tot een veldtent van Napoleon met 19 prachtige pendules uit de Empire. De combinatie van de geselecteerde, in thema's gegroepeerde, stukken zal niet snel opnieuw te zien zijn!

Gegevens over het Museum en de wisseltentoonstelling zijn ook te vinden op het INTERNET via <http://go.to/mnu> (engelstalig <http://go.to/dutchclock>), via <http://antique-horology.com> en via de algemene horology site <http://www.horology.com>.

Museum van het Nederlandse Uurwerk
Zaanse Schans - Zaandam
Tel.: 075-61 79 769.
Openingstijden:
Dagelijks van 10.00 uur tot 17.00 uur.

Denigrerend

Naar aanleiding van het artikel "*Excursie naar België*" in het vorige nummer van TIJDSchrift (pag. 29) heeft het bestuur van de Federatie Klokkenvrienden een e-mail ontvangen van *Het Uurwerkgezelschap België*, waarin dit stukje onder andere "onterecht" en "denigrerend" wordt genoemd.

Het bestuur van de Federatie heeft de voorzitter en secretaris van Het Uurwerkgezelschap België laten weten te begrijpen dat dit stukje als grievend is ervaren en dat het, achteraf gezien, wellicht beter was geweest als het niet in TIJDSchrift was verschenen.

Het bestuur heeft er vervolgens op gewezen dat dit stukje was geplaatst in de rubriek

"Verenigingsnieuws van AHS, Dutch Section" en dus *niet* de mening van het bestuur van de Federatie Klokkenvrienden of van de Redactie van TIJDSchrift weergeeft.

In verband hiermede is besloten er nog eens nadrukkelijk op te wijzen dat alle artikelen in TIJDSchrift onder verantwoordelijkheid vallen van de auteur die signeert en *niet* de opvatting van bestuur van de Federatie Klokkenvrienden of van de Redactie weergeeft, tenzij dit duidelijk is vermeld.

E.H. Glasius
Voorzitter Federatie Klokkenvrienden

SPECIAALZAAK VOOR DE VERKOOP VAN ANTIEKE UURWERKEN

C.G. MOUTHAAAN

MARKTSTRAAT 32
1411 EA NAARDEN-VESTING
TELEFOON 035-694.08.43
TELEFAX 035-695.24.82

*EIGEN RESTAURATIE ATELIER
GROTE DESKUNDIGHEID*

Klokken nader bekeken

Lezingen door mr. L.C. van der Plas

In het komende najaar organiseert de firma Schreurs te Breda wederom een viertal lezingen, getiteld: "Klokken nader bekeken". De lezingen worden gegeven door mr. L.C. van der Plas en wel op de volgende woensdagavonden:

- **29 oktober:** Kalenders, speelwerken, mechanieken en andere complicaties.
- **5 november:** Relaties tussen de uurwerkmakerij in Nederland, Engeland, Frankrijk en Duitsland.
- **19 november:** Onderwerp nader te kiezen.
- **3 december:** Restauratie en vervalsing, met film.

Aanvang: 19.30 uur, einde om ca. 21.30 uur.

De lezingen zullen plaatsvinden in de zaak van de firma M.H. Schreurs, Catharinastraat 40-42 te Breda. Aan iedere lezing kunnen maximaal 25 per-

sonen deelnemen. Indien het aantal belangstellenden groter is, worden de lezingen op de daaropvolgende vrijdag herhaald, met uitzondering van de laatste, die eventueel op donderdag 4 december wordt herhaald.

Indien u één of meer van deze lezingen wilt bijwonen, **dient u zich vóór 15 juli 2003 op te geven**. U kunt zich opgeven per brief of telefoon bij:

Mr. L.C. van der Plas
Franklin Rooseveltlaan 18
4835 AB BREDA
tel.: 076-5654720

U krijgt daarna nadere gegevens toegezonden.

H. J. Schut Antiek

Inkoop, verkoop en restauratie van antieke klokken

Kleine Oord 85 6811 HL Arnhem

Telefoon/Fax 026-3512634

**Venema
Antiques**

IN- EN VERKOOP VAN O.A.:

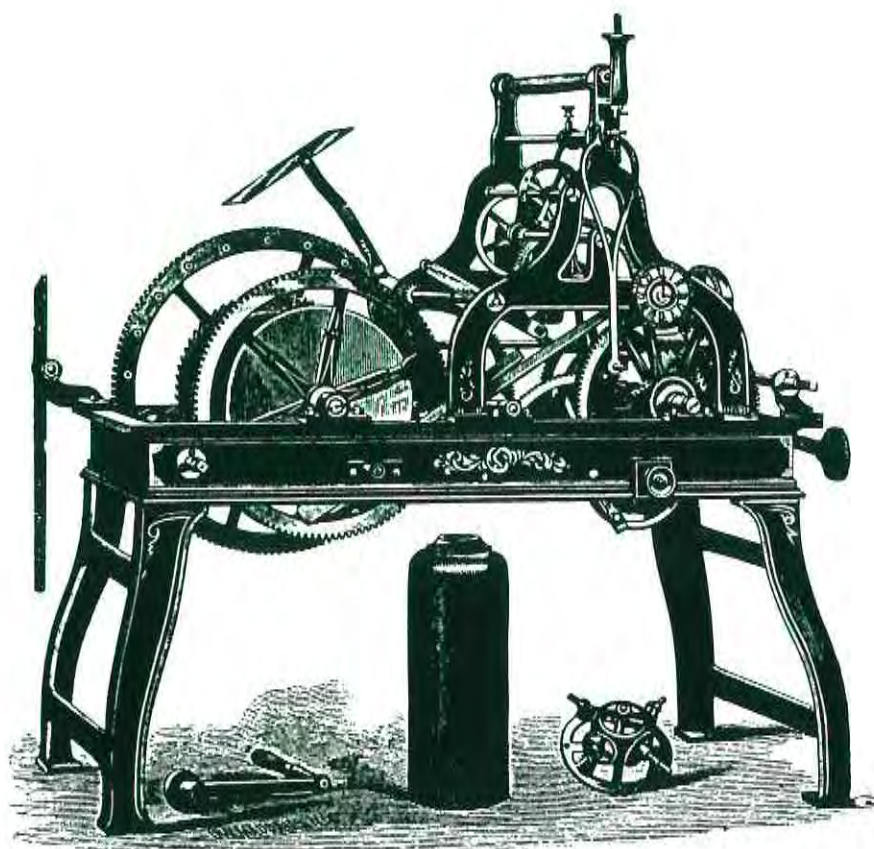
**KLOKKEN
SCHILDERIJEN
MEUBELEN**

Rijksweg 20
6996 AC Drempt / Holland

Telefoon 0313 - 473465
Telefax 0313 - 471633

Openingstijden:
maandag / vrijdag
9.00 - 18.00 uur
zaterdag
9.00 - 16.00 uur

TOINE DAELMANS LUIDKLOKKEN & TORENUURWERKEN

Wevestraat 30
5708 AG Helmond (Stiphout)
Telefoon 0492-545577
Fax 0492-554395

Reparatie, revisie en levering
van luidklokken en
torenuurwerk-installaties

Klokkenagenda

Het ligt in het voornemen van de Redactie om voortaan een vaste rubriek "Klokkenagenda" in TIJDSchrift op te nemen. In deze agenda zullen, in beknopte vorm, de belangrijkste evenementen op uurwerkgebied worden opgenomen. Verder is het de bedoeling om op termijn ook belangrijke buitenlandse evenementen, zoals beurzen en tentoonstellingen, te vermelden.

Om deze agenda zo compleet mogelijk te doen zijn, doet de Redactie een beroep op haar lezers en, met name, de organisatoren van evenementen om gegevens met betrekking tot nieuwe evenementen zo spoedig mogelijk door te geven aan het Redactiesecretariaat (adres, zie pag. 2). Organisatoren wordt tevens verzocht om de "Klokkenagenda" na te zien en eventuele onjuistheden, wijzigingen of toevoegingen zo spoedig mogelijk door te geven.

De "Klokkenagenda" heeft tevens tot doel om het samenvallen van activiteiten zoveel mogelijk te voorkomen. Raadpleeg dus eerst de "Klokkenagenda" in TIJDSchrift voordat u data van nieuwe activiteiten vastlegt!

2 juli - Gouden Jubileum NGZK en opening tentoonstelling "Koninklijke Klokken"

12 juli - "Rikketik" - Uurwerkbeurs in Expo Center Euretco, Meidoornkade, Houten. Van 10.00-16.30 uur.

23 en 24 aug. - Furtwangen - Uurwerkbeurs in het Deutsches Uhrenmuseum, Gerwistraße 11, Furtwangen, Duitsland. Open: 23-8 van 09.00 - 18.00 uur, 24-8 van 10.00 - 16.00 uur.

6 en 7 sept. - Engelandreis VVKS, Sectie Reizen - (onder voorbehoud). Bezoek aan uurwerkbeurs te Uxbridge (Londen)

7 sept. - "Rikketik" - Uurwerkbeurs in Expo Center Euretco, Meidoornkade, Houten. Van 10.00-16.30 uur

9 sept. - Veiling - "Juwelen en horloges". Christie's, Cornelis Schuytstraat 57, Amsterdam.

13 sept. - "Bring and Discuss" - Bijeenkomst AHS in Restaurant "De Engel", Burg, Wallerweg 2, Houten. Aanvang 14.00 uur.

20 sept. - Lezing VVKS in NGZK. Spreker: De heer H. Krefit over Nederlandse staande klokken. Aanvang 14.00 uur.

4 okt. - "De Palm" - Uurwerkbeurs in "de Palm", Palmstraat 3, Papendrecht. Van 09.00-15.00 uur.

11 okt. - Lezing AHS in "Museum van Speelklok tot Pierement", Buurkerkhof 10, Utrecht. Spreker: Dr. J.J.L. Haspels over "Vijf eeuwen speelklokken". Aanvang 14.00 uur.

16-20 okt. - Duitslandreis VVKS (Sectie Reizen). Uurwerk-studiereis naar Beieren (volgeboekt).

29 okt. - Lezing mr. L.C. van der Plas over "Kalenders, speelklokken en mechanieken", bij M.H. Schreurs, Catharinastraat 40, Breda. Aanvang 19.30 uur. *Vóór 15 juli aanmelden!*

4 nov. - Lezing mr. L.C. van der Plas over "Relaties uurwerkmakerij tussen Nederland, Engeland, Frankrijk en Duitsland" bij M.H. Schreurs, Catharinastraat 40, Breda. Aanvang 19.30 uur. *Vóór 15 juli aanmelden!*

19 nov. - Lezing mr. L.C. van der Plas. Onderwerp nader te kiezen, bij M.H. Schreurs, Catharinastraat 40, Breda. Aanvang 19.30 uur. *Vóór 15 juli aanmelden!*

3 dec. - Lezing mr. L.C. van der Plas over "Restauratie en vervalsing" bij M.H. Schreurs, Catharinastraat 40, Breda. Aanvang 19.30 uur. *Vóór 15 juli aanmelden!*

Tentoonstellingen

20 april t/m 31 oktober 2003

Wisseltentoonstelling "Empire-pendules; gouden praal met een verhaal" in het MNU - Zaandam.

3 juli t/m 7 september

Tentoonstelling "Koninklijke Klokken uit Gouden Tijden" in het NGZK te Schoonhoven.

29 april t/m 2 november

Tentoonstelling "Made in Furtwangen - vom Hausgewerbe zur Uhrenindustrie" in het Deutsches Uhrenmuseum, Gerwistraße 11 te Furtwangen, Duitsland (tel.: 07723 - 920117). Open van 09.00 - 18.00 uur. Bijzondere tentoonstelling naar aanleiding van het 150-jarig bestaan van het Museum.

Gebruikte afkortingen:

VVKS - Vereniging van Vrienden van het Klokkenmuseum Schoonhoven, (adres, zie pag. 2).

AHS - Antiquarian Horological Society, (adres, zie pag. 2).

NGZK - Nederlands Goud- Zilver- en Klokkenmuseum, Kazerneplein 4, 2871 CZ Schoonhoven, tel. 0182-385612. Geopend dinsdag t/m zondag van 12.00-17.00 uur
MNU - Museum van het Nederlandse Uurwerk, Kalverringdijk - Zaanse Schans, Zaandam, tel. 075-6179769. Geopend dagelijks van 10.00-17.00 uur.

De Redactie is niet aansprakelijk voor (schade ontstaan door) onjuiste vermeldingen, het niet doorgaan van evenementen en/of het wijzigen van plaats en/of tijd van evenementen. Geadviseerd wordt om vooraf contact op te nemen met de organisator van het betrokken evenement.

NIEUW

EMCO UNIMAT 4
Incl. freesaansluiting
Incl. klauwplaat met sleutel
€370,00

EMCO COMPACT V8

Variabel toerental van 45-2300 U/min.
450 mm t.d.c.

€2270,00

WABECO I 200 E

Variabel toerental van
180-3000 U/min.
X-260
Y-180
Z-280
spindel mk2

€2360,00

WABECO D2000E

Variabel toerental van 45-2300 U/min.
350 mm t.d.c.

€2295,00

LINTZAAG MACHINE (metaal)

Maximale zaagdikte 130 mm.
Eenvoudig schuininstelbaar
Inclusief verrijdbare onderzetkast
Hydraulische hoogte instelling

€490,00

WABECO I 210 E

Variabel toerental van
180-3000 U/min
X-500
Y-150
Z-280
spindel mk2

€2795,00

WABECO D4000E

Variabel toerental van 45-2300 U/min.
350 mm t.d.c.
1,4 Kw vermogen
prismabed

€2725,00

WABECO D6000E Spindel-doorlaat 30 mm

Variabel toerental van 45-2300 U/min.
600 mm t.d.c.
1,4 Kw vermogen
prismabed

€3995,00

EMCO UNIMAT PC
Variabel toerental van 40-2200 U/min.
250 mm t.d.c.

€695,00

QUANTUM D210

320 mm t.d.c.

€950,00

AKTIE

QUANTUM D310X910SG

910 mm t.d.c. Machine wordt
kompleet geleverd met Drieklauw-
/Vierklauwplaat - Opspanplaat -
Brillen - Wisselwielen

€3250,00

OPTIMUM LINTZAAG MACHINE

Makkelijk verplaatsbaar
Zaagbereik 100 mm.

€540,00

OPTIMUM D240X500G

500 mm t.d.c.

€1785,00

VERTEX UNIVERSELE SLIJPMACHINE

Inclusief 5 spantangen

€1395,00

EMCO/BOORFREES MACHINE

Uitermate
geschikt
voor het
kleinste
modelbouwwerk

€999,00

VRAAG NAAR ONZE SPECIALE BEITEL- FREZEN- BOREN EN MEETGEREEDSCHAPPEN PRIJSLIJST

Alle prijzen zijn inclusief BTW

VDH

MACHINES &
GEREEDSCHAPPEN B.V.

SHOWROOM: TEXASDREEF 8 • 3565 CL UTRECHT

TEL.: (030) 296 3270 • FAX: (030) 293 6600

INFO@VDHBV.NL • WWW.VDHBV.NL

v.d. GEVEL FOURNITUREN & GEREEDSCHAPPEN

- Fournituren voor zowel moderne als antieke klokken
- Alle handgereedschappen en machines.
(o.a. het gehele Bergeon-assortiment)
- Schoonmaakvloeistoffen.
- Zeer groot assortiment opwindveren.
- Complete uurwerken.

VOF v.d. GEVEL FURNITUREN & GEREEDSCHAPPEN

Zellerstraat 102
5011 ES Tilburg
Telefoon: 013-4553963
Fax: 013-4553225

Friederichs, uw partner in winkel en werkplaats.

FRIEDERICHS BV

HORLOGE & KLOK
FOURNITUREN

TOSHIBA BATTERIJEN

ESA RUILUURWERKEN

GOUD & ZILVER
FOURNITUREN

GEREEDSCHAPPEN
& MACHINES o.a.

ELMA
BERGEON
METTLER
GREINER-VIBROGRAF
HERAEUS
RENFERT
ETIC
MULTIFIX
WALDMAN

WEKKERS, KLOKKEN
& HORLOGES o.a.

KIENZLE
PETER
ESGE
SCHMECKENBECHER
HANHART
EUROPA
ELITE
SCHMID-SCHLENKER
BARIGO
CLAUDIO CALLI

HAGERTY
ONDERHOUDS-
MIDDELEN VOOR
GOUD EN ZILVER

Stand Jaarbeurs
Beatrixgebouw 2E 515.
Tel.: (030) 2941501
Fax: (030) 2944214

Nijverheidsweg 15,
Postbus 16,
2100 AA Heemstede
Tel.: (023) 5232723
Fax: (023) 5232740

EEN MET EBBENHOUT GEFINEERDE ENGELSE TAFELKLOK MET SPEELWERK,
GESIGNEERD ROGER DUNSTER LONDON, 2E KWART 18E EEUW € 25.000-35.000

EEN MET SCHILDPAD GEFINEERDE ENGELSE TAFELKLOK MET SPEELWERK
GEMAAKT VOOR DE TURKSE MARKT, GESIGNEERD MARKWICK MARKHAM
PERIGAL LONDON, CIRCA 1780 € 22.000-30.000

**Klokken en Horloges waarbij belangrijke klokken uit
"A Lady's Taste", de Collectie Janssen**

Veiling in Amsterdam: De Boelelaan 30 1083 HJ Amsterdam

VEILING · 25 November

KIJKDAGEN · 21 - 23 November 10 - 17 uur

INLICHTINGEN · drs Jos Meis (klokken) 020 550 2229 jos.meis@sothebys.com

· Ronny Wooter (horloges) 020 550 2236 ronny.wooter@sothebys.com

CATALOGI · 020 550 2200 www.sothebys.com

Sotheby's